

JIRÍ ŠEVČÍK, IVANA BENDOVI, JAN BENDA

Při revizi staršího modelu města je stále silnější pocíťována potřeba vymezit architekturu a urbanismus jako tvorbu psychicky relevantních kvalit prostředí, t. j. vztahu urbánního prostředí a vědomí člověka. Teorie architektury přináší nové koncepty prostoru, opřené o nové poznatky psychologie a experimentální studie prokazují, že teprve uspokojivý obraz prostředí je spolehlivou základnou lidské činnosti.

Tyto problémy vystoupí v plné otevřenosti zejména tam, kde dochází k silnému narušení urbánní a krajinné situace, jako v severočeském Mostě, kde historické sídlo ustupuje dolů a nové je jako kompenzace teprve zakládáno. Nová funkční jednotka potřebuje svůj uspokojivý obraz, který by dal obyvatelům možnost dobře rozeznat jeho jednotlivé složky a chápat ho jako celek.

Článek je zaměřen k výzkumu obrazu města a pokouší se v našich podmínkách poprvé v novém kontextu aplikovat metodu, která je v poslední době ověřována v řadě zemí.

Teoretická východiska

Nové sídelní útvary, zejména obytné soubory „sídlíštního typu“, jsou v posledním čtvrtstoletí podrobovány kritickému hodnocení. Kritika dílčích výsledků některých moderních urbanistických koncepcí je součástí širší diskuse o obecných zásadách a principech plánování a výstavby měst, které byly formulovány těmito koncepcemi. Jde zejména o dnes již zobecněné klasické zá-

sady funkčního města, vyhlášené v roce 1928 CIAM-em a rozvedené v Athénské chartě o pět let později.

Při revizi staršího mechanického modelu je jedním z hlavních problémů vzájemné působení prostředí a společnosti. Poznání vztahů hmotného prostředí k jeho uživatelům má bezpochyby i značný význam pro zhodnocení příčin neuspokojivé funkce dosavadních sídelních struktur a mělo by nalézt praktické uplatnění v procesu plánování soudobých měst.

Naše znalosti v této dosud málo probádané oblasti rozšířily některé výzkumy psychologie a sociologie, orientované na psychické působení prostředí a sociální, nikoli jen funkční a hygienické pojetí prostoru města. Jejich výsledky je třeba zakalkulovat do teorie i praxe soudobé architektury. Při hledání zákonitostí, kterými se řídí působení široce pojatého prostředí, je však třeba vypracovat speciální techniky vyšetřování těchto problémů. Slibnými počátky jsou některé nedávné práce, mezi nimiž zejména „Obraz města“ Kevina Lynche představuje mimořádný metodický vklad [1].

Východiskem Lynchovy koncepce je zdůvodněný předpoklad, že existuje OBRAZ, představa města, kterou si vytvářejí jeho obyvatelé. Podmínkou úspěšného vytvoření uspokojivého obrazu jsou jistě předpoklady hmotného prostředí. Lze je shrnout pod pojmy VÝRAZ-NOST, CÍTELNOST, schopnost vyvolat charakteristickou představu, krátce IDENTITA sídla a jeho struktury. Výrazný charakter sídla je pak základem dalšího klíčového pojmu – ORIENTACE v prostředí. Úspěšná

Prom. fil. Jiří Ševčík, CSc., Fakulta architektury ČVUT, Praha 6, Thákurova 7.

Ing. arch. Jan Benda, Fakulta architektury ČVUT, Praha 6, Thákurova 7.

Ing. arch. Ivana Bendová, Hutní projekt, Praha 1, Opletalova 55.

funkce města v tomto směru, tj. schopnost vyvolat dostatečně výrazný obraz, podmiňuje a usnadňuje nerušenou orientaci a je důležitým předpokladem sociální komunikace i estetického uspokojení obyvatel.

Má-li fyzická realita prostředí, v našem případě městská scéna, výrazný charakter, identitu, které jsou výrazem jeho dostatečně bohaté vnitřní struktury a prostorového uspořádání, jsou si i jeho obyvatelé více vědomi svého prostředí, jejich účast na něm je intenzivnější. Prohloubená účast – zážitek bohatých souvislostí prvků, které prostředí strukturuje, přispívá i k vědomější účasti na vyšších vrstvách skutečnosti (politické, hospodářské, sociální, kulturní). Nedávné výzkumy přesvědčivě dokázaly, že takový zákonitý vztah mezi způsobem uspořádání fyzického prostředí a způsobem a intenzitou jeho vnímání existuje. Bez prostředí, které lze uspokojivě členit, není možná orientace a je podlomena existenční a citová jistota.

Významným výsledkem dosavadních šetření obrazů měst je typologie stacionárních, fyzických elementů – předmětných forem, na jejichž základě je tvořen obraz města. K. Lynch je charakterizuje jako CESTY – linie pohybu, kolem kterých se koncentrují ostatní elementy; HRANICE – lineární, oddělující nebo uzavírací prvky či spojující švy, které nejsou většinou užívány jako cesty; OBLASTI – individualizované větší plošné části města, sloužící také jako vnější body reference, jsou-li dostatečně rozeznatelné; OHNISKA (uzly) – intenzivně využívaná východiska, cílové body nebo křížení, místa koncentrace funkcí, vizuálních znaků a významů; BODY – objekty vydělující se ze svého okolí, jednotlivé figury struktury jako věže, domy, štíty, topografické či přírodní elementy atd., sloužící jako optické vztažné body. Všechny tyto elementy mají všeobecnou platnost, vyskytují se jako základní prvky ve všech individuálních obrazech prostředí a jsou i základními prostředky architektonického návrhu.

Srovnání obrazů měst jasně ukazuje, že každý z nich je jedinečný a jeho neopakovatelnost je založena na specifické kombinaci a hierarchizaci elementů, jejich vlastností a vztahů. Jestliže obraz některých měst je za-

ložen na přehledné struktuře oblastí, zatímco systém komunikací postrádá silnější řád, tvoří podstatu jiných právě systematicky budovaná síť ulic, nebo dokonce jediné centrum, které disponuje výraznou strukturou. Jiné trpí nedostatkem elementů zakotvených v minulosti, nedostatkem odlišovacích znaků, rozbíjejí je nepřekročitelné bariéry dělicích linií a stávají se neobyvatelnými. Ukazuje se, že obraz města má svou základní kostru, spočívající na určitém druhu elementů, jejichž znejasnění nebo dokonce odstranění by způsobilo vážné poruchy v sociálním dorozumění. Víme také, že obraz má své „srdce“, klíčový element, ústřední identifikační bod. Tyto poznatky jsou mimořádně závažné pro navrhování nových a pro rekonstrukci starších sídel.

Lynchovu koncepci obrazu města jako zobecněného obrazu vnějšího světa, který je výsledkem bezprostřední zkušenosti a paměti, nutným vodítkem lidské aktivity a základem existenční jistoty, prohlubuje pak dále zejména Christian Norberg-Schulz [2]. Vychází z toho, že většina lidských činností má svůj prostorový aspekt a že prostor je proto nejen „zvláštní kategorií orientace, ale aspektem jakékoli orientace“. Schulz se opírá o řadu filosofických prací pojímajících podobně prostor jako jedno z nejvýznamnějších hledisek lidské existence a zobecňuje dosavadní pojetí prostoru v architektonické teorii.

Největším přínosem Ch. Norberga-Schulze však je konkretizace poznatků strukturální psychologie J. Piageta. Jeho psychologické výzkumy totiž vrhají nové světlo na strukturu lidského obrazu prostředí. Přináší především přesnější vymezení základních stabilních prostorových představ, které vznikají v mentálním vývoji člověka jako výsledky jeho interakce s prostředím. Tato elementární, univerzální organizační schémata, jakési archetypy, společensky a kulturně podmíněné, vytvářejí obraz prostředí. Jsou to MÍSTA (*centra*), CESTY a OBLASTI. Skladebné principy elementů jsou pak (v souladu s gestaltpsychologií) *topologické* povahy. To znamená, že prvky vytvářející obraz a jejich vztahy nejsou primárně definované geometricky či matematicky, přesně vyjádřitelnými měřickými hodnotami, ale

takovými elementárními vztahy, jako je blízkost, uzavřenost, kontinuita atd.

Představa MÍSTA (*centra*), vytvářená v dětství, je základní podmínkou existenční jistoty. Centralizace patří k nejsilnějším lidským potřebám, ať je vyjádřena konkrétní představou domova či širšího místa sociální interakce. Jakákoli sociální interakce má svůj smysl a charakter právě ve vztahu k určitým místům, která zabarvují její povahu. Místo je spojováno s určitou představou *limitace*, tj. měřítka a artikulovaných hranic, a jeho vyjádřením je proto nejčastěji centralizovaná forma. Prvky vytvářející centrum musí být vázány topologickými vztahy *blízkosti* a *uzavřenosti*, dávajícími pocit bezpečí a jistoty. Uzavřenost má nadto silné sociální implikace, známé už ze starých rituálních forem.

CESTY nás vedou do světa konkrétních činností, které jsou základní vlastností lidské existence. Jsou charakterizovány vztahem *kontinuity*, lineární následnosti utvářejících prvků. Povahu cesty určuje jasně vymezený počátek a cíl.

OBLAST vytvářejí společné místa a cesty jako širší prostor, definovaný i přírodními elementy, lidskou činností, klimatem atd. Pro místa a cesty je oblast méně výrazným, ale sjednocujícím pozadím.

Uvedené elementy existenčního prostoru člověka jsou základními body reference, ke kterým se vztahuje. Úspěšná identifikace s prostředím vyžaduje, aby bylo strukturováno prvky různých hustot, aby mělo jasně definovaná centra a jejich spoje i oblasti, protože právě do jejich obrazu se koncentruje lidská paměť a zkušenost s prostředím. Lynchovy závěry z výzkumu obrazů amerických velkoměst znějí naprosto shodně: člověk potřebuje prostředí, které podporuje vytvoření jasného obrazu, tj. oblasti zvláštního charakteru, cesty s počátkem a cílem a ohniska, která jsou charakteristickými místy.

Jestliže si člověk vytvořil prostorové představy míst, cest a oblastí, aby uspojitě zvládnul prostředí, potřeboval vytvořit i jejich hmotný protějšek. Z tohoto hlediska lze definovat architekturu jako KONKRETIZACI EXISTENČNÍHO PROSTORU. Základní elementy obou

jsou ve vztahu izomorfie, stejně jako principy jejich skladby. Identita architektonických elementů závisí na tom, jak charakteristickými, ucelenými figurami se jeví na relativně neutrálním pozadí. Jejich hustota je dosahována topologickými vztahy blízkosti, uzavřenosti a kontinuity, které organizují stavební jednotky do *clusterů* (*skupin, shluků*), *řad* či uzavřených skladeb — *prstenců* a jejich kombinací. Architektonickým vyjádřením těchto struktur je OBLAST (*okrese, čtvrť*), ULICE a NÁMĚSTÍ — jako různé variace na téma hustota. Skládají obraz prostředí, jehož identita závisí na míře, jak jsou výrazně definovány. Smysluplný, vnitřně souvislý obraz prostředí předpokládá existenci uspokojivě rozeznatelných architektonických struktur, bez nichž je narušena identita člověka. Teprve stabilní urbánní struktury dovolují člověku svobodu pohybu a jistotu orientace a v neposlední řadě jsou oporou existenčního pocitu historické kontinuity a tím i osobnosti. Zvláště místa, která nemají materiální doklady své historičnosti, musí se zvýšenou pozorností zakládat pocit urbanity, tj. i historičnosti, na citlivě budovaném obraze prostředí, jehož základní kameny jsou hluboce antropologicky zakotveny.

Vedle Lynchových experimentů a Schulzova konceptu architektury jako realizace existenčního prostoru je třeba zmínit ještě práce M. Triebe, které shrnují dosavadní teoretické a experimentální výzkumy obrazu města a hledají jejich praktické uplatnění v urbanistické praxi [3].

Teoretické základy Triebových prací a jeho pojetí obrazu města je založeno na rozlišení OBJEKTIVNĚ EXISTUJÍCÍHO PROSTŘEDÍ a PROŽITĚHO PROSTŘEDÍ, na jehož základě teprve člověk reaguje a rozvíjí svou činnost. Rozlišení objektivně existujícího a prožitého světa se opírá o topologickou psychologii K. Lewina. Mezi oba póly vsunuje Trieb ještě další stupeň — PŮSOBÍCÍ SVĚT, část existujícího světa, která aktuálně či potencionálně působí a je relevantní pro jednání člověka. Teprve na tomto stupni je podle Triebe budován mentální obraz prostředí jako výsledek vztahů mezi působícím světem, vzpomínkami, prožitky, zkušenostmi, hodnotami a záměry člověka. Protějškem tří stupňů exi-

Obr. 1a. Starý Most z poloviny 60. let. 20. stol. Důlní činnost výrazně ovlivňuje život města a jeho další rozvoj. (Foto J. Baláš).

Obr. 1b. Nový Most z poloviny 70. let 20. stol. V popředí sídliště Podžatecká z let 1952–58. (Foto J. Baláš).

Obr. 1c. Pohled na most z věže kostela sv. Václava před 2. sv. válkou. (Foto archiv měst. muzea v Mostě).

stence prostředí je v rovině urbanismu **FORMA MĚSTA** – kvalita nezávislá na pozorovateli, **JEV MĚSTA** – vnímatelná část prostředí, která je efektivním polem událostí trojdimenzionálně rozčleněných a potencionálně působících a **OBRAZ MĚSTA**.

Obraz města odpovídá prožitému prostředí. Opíraje se o topologickou psychologii, pokládá Trieb podobně jako Schulz a Lynch prožitý svět za konfiguraci **ARCHETYPŮ LIDSKÉ ZKUŠENOSTI S PROSTŘEDÍM**. Tyto archetypy odpovídají základním elementům psychologického prostoru – oblastem, cestám, místům a hranicím, a jsou dále strukturovány významově, funkčně a vizuálně. Mentální elementy obrazu, kterými člověk člení prostředí, jsou současně základními prostředky tvorby měst.

Pojmy užívané Lynchem, Schulzem a Triebem jsou v podstatě identické a jejich difference nejsou podstatné. Trieb převzal z topologické psychologie navíc pojem hranic (užívaný i Lynchem), který však v Schulzově teorii je obsažen jako kvalita vznikající uzavřeností a hustotou prvků. Lynchův pojem izolovaného vztažného

bodu (landmark, Merkzeichen) Trieb neakceptuje, protože není adekvátní významu oblasti, cesty a uzlu, ale Schulz správně body pokládá za komplementární vyjádření uzlů hmotnými prvky.

Kvalita obrazu města závisí na kvalitě jeho elementů, jejich identitě, čitelnosti, individualitě, spojitosti atd. Úkolem urbanismu je nejen vědomá tvorba fyzické reality, ale i ovlivňování jejího působení, tj. kontrola obrazu měst. Toho lze dosáhnout jen cílevědomou operací se základními elementy obrazu, které byly definovány topologickou a strukturální psychologií, převzaty soudobou teorií architektury a jejichž význam pro urbanistické plánování je stále potvrzován. Při plánování na úrovni obrazu města je potřebné analyzovat stávající stav a stanovit cílové hodnoty, které člověk od urbánního prostředí bude očekávat (tzv. „Soll-Image“). K nejpotřebnějším cílovým představám patří např. orientace, diferencovanost prostředí, požadavek maxima podnětů, estetických kvalit, psychické identifikace (pocit domova) atd. „Jen tehdy, představuje-li obraz města takový vztažný systém, na němž se lze orientovat, vůči němuž lze definovat vlastní pozici, vlastní postoj a chování, plní důležitou funkci základny pro rozhodování individu.“ (Trieb.)

Dodejme jen tolik, že pro město, jehož urbánní povědomí je narušeno téměř úplnou likvidací, je plánování i v rovině obrazu nezbytným požadavkem. Analýza

obrazu města nemusí přinést nutně zcela překvapivé poznatky. Její funkce spočívá v tom, že nabízí zodpovědným pracovníkům správy města i urbanistům přesnější artikulaci poznatků, které se dosud pohybovaly pouze na empirické a intuitivní úrovni a dává jim do rukou rozsáhlejší materiál jako podklad budoucího rozhodování.

Metoda výzkumu

Metodu ověřování tzv. obrazu města vypracoval K. Lynch a publikoval v citované knize. Metodická podnětnost byla potvrzena i aplikací v řadě různých měst ve Spojených státech, Holandsku, NSR, SSSR a jinde. U Mostu byla tato metoda v novém kontextu poprvé aplikována v našich podmínkách. Setření je založeno na kombinaci řízeného rozhovoru s obyvateli a systematického průzkumu města školenými odborníky. Součástí výzkumu se staly i regulační a směrné územní plány města i plány jednotlivých okrsků, které byly zpracovány pro konfrontaci s obrazem města.

Setření bylo prováděno v těchto základních krocích:

1. Řízený rozhovor s vybraným vzorkem obyvatel. Při rozhovorech se 40 obyvateli byla pozornost věnována obzvláště živým elementům města, vazbám mezi nimi a kritickým zónám. Výsledky byly vyhodnoceny vzhledem k četnosti, intenzitě působení a vztahům zmiňo-

vaných elementů a na jejich základě vytvořena mapa lokality zachycující typický obraz města. (Elementy zaznamenány ve čtyřstupňové škále.)

2. Skica prostředí, pořízená dotazovanými při rozhovoru. Získané plánky podobně jako rozhovory vyhodnoceny a shrnuty do obrazu prostředí.

3. Dotazník ve zkrácené verzi včetně skici města zadáný zákům vyšších tříd gymnázia.

4. Systematický průzkum města školenými odborníky. Proveden nezávisle na rozhovorech, zhotoven při něm obraz území, zaznamenány důležité elementy ve všech základních kategoriích, jejich vztahy a hodnocena jejich funkce v obrazu města.

5. Srovnání výsledků šetření v řízených rozhovorech, dotaznících a systematickém průzkumu v terénu. Na základě konfrontace obrazů z rozhovorů a skic obyvatel i školených odborníků hodnoceny problémové zóny a vypracována mapa kritických míst.

6. Analýza architektonických a urbanistických plánů, map a archivního materiálu.

7. Konečné zpracování a shrnutí poznatků do diagramů, plánů, námětů a návrhů opatření pro doplnění struktury v kritických bodech, a námětů pro vytýčení cílové hodnoty budoucího obrazu. „Ideální obraz“ Mostu.

Výzkum potvrdil existenci obecně platného základu orientace v prostředí. Na základních elementech obrazu starého a nového města se shodli bez rozdílu všichni dotazovaní a konfrontovali obě struktury ve stejných klíčových bodech. Rozhovory natočeny na Dolech V. I. Lenina, v Keramických závodech, Pozemních stavbách, v některých úřadech i domácnostech. Z celkového počtu 40 osob bylo 16 žen, 24 mužů; z toho 16 dělníků se základním vzděláním v průmyslu a stavebnictví, 16 zaměstnanců v terciérním sektoru (2 se základním, 14 se středoškolským vzděláním), 5 v oblasti školství a kultury s vysokoškolským vzděláním. 5 osob bylo ve věkové kategorii do 24 let, 14 osob 25–34 let, 13 osob 35–50 let, 8 osob přes 50 let. Průměrná délka pobytu v Mostě byla u dotazovaných 20,5 roku. Vyloučení byli specialisté architektonicko-inženýrských a plánovacích profesí.

Obraz Mostu

Cílem šetření bylo prokázat existenci dvou obrazů Mostu: starého města, z něhož v době natáčení rozhovorů zbývalo už jen torzo s prvním náměstím a teplickým předměstím, a nového, kam byla přesunuta převážná většina obyvatelstva. Ctižádostí výzkumu bylo rekonstruovat obraz starého Mostu z paměti obyvatel, kterým už chyběl každodenní kontakt s fungujícím městským organismem, a porovnat ho se vznikajícím obrazem nového sídla. Pokus o jeho vysledování byl uskutečňován s plným vědomím toho, že je město rozestavěné zejména v centrální části. Domnívali jsme se však, že tento komplex, dokumentující od padesátých let dosti reprezentativně v jednotlivých fázích proměnu urbanistických koncepcí, musel být základnou určitého obrazu, protože od likvidace historického jádra Mostu fungoval jako samostatné město (či alespoň jeho kompenzace), a nikoli již jako appendix stále stabilního centra. Dále proto, že byl podle našich předpokladů, které rozhovory potvrdily, jako celek neustálým předmětem konfrontace se starým Mostem a že do něho byly promítány představy, očekávání a potřeby obyvatel. A konečně proto, že podle analogických příkladů podobných útvarů sídlištního typu i podle předpokládané podoby centra, bude-li realizováno v dosavadních intencích, ani dostavba města už nezmění výrazně jeho vnitřní strukturu, a tedy ani její průmět do obrazu prostředí.

Každopádně je konfrontace s historickým Mostem užitečná pro správné stanovení žádaného budoucího obrazu ("soll-image"). Analýza nadto ukazuje několik citlivých míst, která fungují jako vítaný most mezi starým a novým obrazem. Pozornost si zaslouží především ty, které byly pokládány dřívě za součást staršího sídla a jejichž budoucnost je dnes ohrožena zásadní přestavbou.

Obraz historického Mostu, který dokumentují mapy získané vyhodnocením rozhovorů a kreseb respondentů

a školených pracovníků, je výraznou a lapidární strukturou velké hustoty. Jejím dominantním prvkem jsou silné uzly — místa tvořená náměstími historického jádra. Jsou skutečně koncentrací charakteristik, funkčních, významových i vizuálních a východiskem i cílem cest. Indentita náměstí, základních a nejstabilnějších článků obrazu, je mimořádně silná, takže jsou asi u poloviny dotazovaných první asociací slova Most, která odráží konkrétní elementy urbanistického prostoru. Silný charakter místa je dán kombinací uzavřeného a měřítkově limitovaného prostoru reálné činnosti a vertikálního akcentu, symbolického vyjádření ideální osy. Nejsilnější obraz vyvolává děkanský kostel, ústřední akcent města.

Obr. 2a. Ideální situace starého a nového Mostu. (V současné době je historické jádro téměř likvidováno; centrum zakresleno podle původního návrhu V. Krejčího).

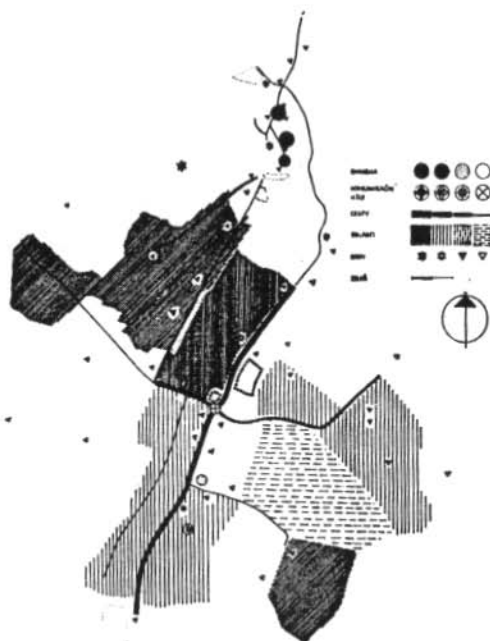
Jeho symbolická hodnota narostla ještě tím, že byl určen jako jediná část města k přesunu. Samotný přesun jako technický rekord poněkud odvrátil pozornost od jádra problému. Tato stavba, jako koncentrovaná memorie města, jejíž umělecká hodnota byla nadto potvrzena v evropském měřítku a jejíž záchrana má dokumentovat citlivý vztah ke kulturním hodnotám, byla intuitivně pocíťována obyvatelstvem jako významná součást tzv. "soll-image", budoucího obrazu. Dnešní umístění pocíťuje obyvatelstvo jako mylné pro jeho odlehlost a psychologicky ztížené překonávání koridoru. Atraktivní prostor kostela byl vždy funkčně vpjat do kulturního a společenského života obce a mohl s předstihem tuto roli hrát v době, kdy v centru ještě dlouho nebude kulturní za-

řízení navazující na stabilizovaná střediska starého Mostu, jako např. Hornický dům. V každém případě děkanský kostel zůstane jedním z mála prostorů, které mohou kompenzovat silnou diskontinuitu urbánního povědomí v Mostě.

Jedinečný soubor hlavních prostorů má výrazně artikulované vazby. Vzájemnou polohu, vztahy i skutečnost, že jsou součástí přírodního kontextu (vazba k Hněvinu), reflektují téměř všichni dotazovaní. Tyto vazby přispívají k čitelnosti a vnitřní spojitosti obrazu. Obraz náměstí vyniká nejen kvalitami individuality, celkovosti, jasně vyjádřené struktury, čitelnosti, ale je nadto smyslově konkrétní: náměstí jsou místy krystalizace významů, asociací, prožitků, které vytvářejí jejich

Obr. 2b. Obraz Mostu podle školených pozorovatelů.

Obr. 2c. Obraz Mostu podle výpovědi dotazovaných.

Obr. 2d. Obraz Mostu podle kreseb dotazovaných.

neopakovatelnou atmosféru. Výzva k jejich popisu vyvolá vždy živou reakci a dotazování si vybavují detaily, smyslové vjemy (vůně prodávané zeleniny a květin) a vzpomínky citově libě zabarvené.

Z bohatých výpovědí je snadné uvést základní implikace těchto elementů obrazů města:

- předně jsou spojovány s elementárními topologickými vztahy hmotných prvků: uzavřenost, kontinuitní hranice, centralizovaná forma; silné jsou prvky centralizující prostor — pro mnohé např. kašna 2. náměstí je základním formotvorným a významotvorným prvkem náměstí;
- s tím souvisí limitace prostoru. Zvládnutelné měřítko dává koncentrovaným prvkům kvalitu blízkosti, intimity a na nich založený pocit jistoty a klidu či „teploty“;
- koncentrace funkčních charakteristik — představa obchodního centra;
- sociální implikace: místo sociálních kontaktů, koncentrace lidí.

Proto tímto elementem obyvatelé město přímo definují. Je pochopitelné, že hraje-li náměstí takovou roli v obrazu starého Mostu, ověřují obyvatelé obraz nového města zejména v něm.

Cesty ve starém Mostě nebyly dominujícím prvkem. Ulice mezi náměstími byly sice pocíťovány jako jasné určené figury, ale byly v první řadě jako krátké spojnice clusteru čtyř náměstí vnímány v úzké souvislosti s nimi. Pro vazbu s dnešním novým Mostem jsou však dosud závažné dvě cesty, které byly v obrazu města silně fixovány. Dnes ztratily logiku svých někdejších vazeb a zůstaly torzem: Žatecká, starý obchodní spoj, byla nejprve zaslepena důlní činností a pak ztratila výchozí bod vyhloubením koridoru; Zahraňanská cesta, dnešní Žižkova ulice, vedla k areálu kláštera a po jeho zrušení k výletní restauraci s parkem. Obě spojovaly Most s oblastí, do které se od konce minulého století rozvíjel, se Zahraňanami a pozdější Stalingradskou čtvrtí. Jestliže Žatecká byla významnou komunikací, Žižkova sloužila jako preferovaná, ale nikoli nejkratší spojnice. Přitahovala atraktivitou individuální zástavby, ale neztrácela přitom nic

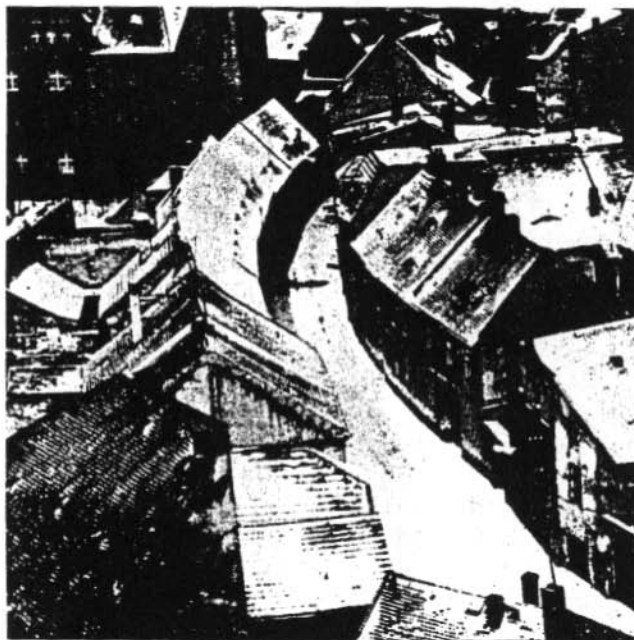
jako historický spoj, jehož charakter utvářela barokní zastavení křížové cesty a dvojitá alej. Vyvolává dodnes bohaté asociace vzpomínek na zážitky jednoznačně libě zabarvené a všichni ji hodnotí jako nejkrásnější a nej příjemnější ulici v Mostě. Obě hlavní spojnice a spleť drobných cest v zeleni kolem pivovaru jsou jedním z klíčových míst obrazu. Obyvatelé tu nalézají kompenzaci nedostatečného prostředí a možnost volby přírodního živlu. S očekáváním takové kompenzace bylo spojeno rozšiřování Mostu do jediné nedotčené oblasti — k Hněvinu, Širokému vrchu a Ressleru. Vyjádřený vztah k přírodnímu rámci, který není jen pozadím, ale jednou z nejsilnějších částí obrazu, byl tu hodnotou, která stabilizuje obraz prostředí v tom místě, kde je nejvíce ohroženo.

Svahy Hněvina a Širokého vrchu určily oblast Stalingradské čtvrti a Zahraňan. Přestože patří dnes do nového města, pokládá ji většina za součást historické struktury. Podle výpovědí obyvatel i podle analýz školených odborníků se jeví jako nejsilnější oblast Mostu. Platí pro ni to, co pro Žižkovu ulici a stará náměstí — má vysoký koeficient citových zážitků, které jsou s ní spojeny, a 75% do ní lokalizuje ideální místo pro bydlení. Intenzivní pocit jediné skutečné oblasti Mostu, kde má obyvatel „pocit, že je někde“, je v rozhovorech vyjadřován ve velmi vyostřených formulacích („Most je konglomerát sídlišť, k němuž přiléhá vilová čtvrť“). Oblast integruje ve svém obrazu téměř všechny představy a očekávání, které obyvatelé spojují s atraktivním prostředím. Jsou to zejména: diferencovanost, mnohotvárnost, vysoká míra komplexity, uspokojující potřebu dostatečného množství podnětů, možnost psychické identifikace a vytvoření osobního emocionálního vztahu, propojení emocionálních prožitků funkčních a vizuálních hodnot, které jsou předpokladem pocitu domova a sociální komunikace.

Obraz nového Mostu určují komunikace — páteří je třída Budovatelů a Gottwaldova s „rychlodráhou“. Základní rozdílnost struktury cítí a vyjadřují obyvatelé velmi přesně: „Nový Most nelze nakreslit, nemám představu, je to rychlodráha s bloky po pravici a bloky

po levici“... „Základ starého Mostu je náměstí, základ nového Mostu je tramvaj.“ Tato téměř symbolická charakteristika vystihuje skutečně podstatu obrazu. Na jedné straně v pravém slova smyslu místo, prostor pro sociální komunikaci, na druhé straně cesta, jež má charakter nepřekročitelné bariéry. Místo spojujícího elementu, horizontální integrace, vedoucí od východiska k cíli, je tu infrastrukturní komunikace, která jde “mimo“. I další významnější komunikace se vyznačují podobným bariérovým efektem. Nežádoucí proměna spoje a sociálního prostoru v překážku je způsobena měřítkovými relacemi, vztahem k prostoru kolem a cílovému i výchozímu bodu. Na nich závisí kvalita cesty i kvalita a intenzita jejího obrazu. Výraznější identity nelze dosáhnout bez jejího architektonického vyjádření, zejména prostřednictvím větší koncentrace, jež jí dodá charakter figury na relativně méně diferencovaném pozadí. Místo kontinuity ohraničujících ploch však dominuje oddělená hmota budov a nabývá sama figurální charakter na úkor prostorového elementu.

V obrazu nového Mostu není zatím jediné místo — uzel v pravém slova smyslu. Všechna větší ohniska jsou komunikačními uzly a nové centrum bylo navrženo “mimo“ jako volná kompozice solitérních budov v homogenním prostoru. Relace budov a prostor mezi nimi opět překračují představitelné měřítko. Předpokladem úspěšné orientace je však právě vedle nutné limitace i střídání elementů různé hustoty, a tedy vznik přirozených ohnisek hustoty. Měřítkové limity a nezbytná hustota je s výrazností, čitelností, identitou jednotlivých elementů obrazu vždy spojována, tím spíše v Mostě, kde existuje bezprostřední srovnání a kde jsou základní elementy obrazu starého a nového města ve faktickém vztahu kompenzace. Obyvatelé si to uvědomují a právě

Obr. 3a. Reznická ulice z konce 19. stol. (Foto z archivu měst. muzea v Mostě).

Obr. 3b. Kabátnická ulice ve starém Mostě ze 60. let 20. stol. (Foto J. Baláš).

Obr. 3c. Zlíškova ulice, tradiční cesta ze starého Mostu k Zahraňanům (Foto J. Benda).

uzly, klíčové místo obrazu historického sídla, jsou hlavním kritériem srovnání a převládajícím tématem rozhovorů. Stále se naráží na překážky, které brání tomu, aby nový střed města plnil třeba jen funkci obchodního centra. Představa pohybu je při vybavování náměstí a jejich srovnání s novým prostředím typická: jednak pohyb do středu, soustřeďování, scházení, jednak obcházení, pohyb kolem v uzavřeném prostoru (ve starém městě dokonce několikanásobné obcházení centralizovaných prostorů). Při takovém pohybu, i když byl motivován jen obstaráváním nákupů, byla „okrouhlost“ centra denně uvědomována a vedla k sociálním kontaktům, setkáním, pocitu družnosti, které řada dotazovaných uvádí jako charakteristické pro starý Most. Pohyb v centru dával pocit sjednocení, uspořádanosti, jasné orientace v prostoru, zatímco prostorově příliš rozlehlý provoz nového města budí nepříjemné pocity roztahatosti („hmota uniká do ztracena“).

Jako slabé uzly působí obchodní středisko Rozkvět, nové tržiště, tzv. „tři sejry“ vedle Báňských staveb a zahražanské kulturní centrum – citlivá a přitom kritická místa obrazu, k nimž se upíná očekávání obyvatel, které však není dostatečně uspokojeno.

Hledání ztraceného centra se týká všech úrovní prostředí od nejnižší hmotné jednotky přes oblasti až k celému městu a krajině. Pocity ztráty řádu se pojí k vlastnímu středu města, který není dostatečně silným a hustým bodem reference vůči jednotlivým oblastem. V oblastech lidé nezakoušejí, že jsou někde, protože jim neposkytují dostatečnou oporu v orientaci vůči celému městu („– do nového Mostu lze vejít z kterékoli strany a myslíte si, že je to hlavní partie“) a samo město je málo identifikovatelným místem člověka, protože netvoří jasně definovanou totalitu vůči krajině. Nové prostředí zabraňuje určitému typu jednání a uspokojování potřeb a vzniká stav frustrace. Tuto situaci navozuje ztráta jistoty, způsobena likvidací města, nenalézání centra v novém prostředí a v důsledku toho nemožnost chovat se navyklym způsobem. Krátce frustrovanou situaci provokují silně zklamaná očekávání, že fyzické prostředí bude určitým způsobem uspořádáno.

Oblast jako element obrazu města je v novém Mostě reprezentována pouze Stalingradskou – Zahražanami. V rozhovorech jsou frekventovány dále nejstarší poválečná čtvrť zv. Podžatecká a okrsek 21. Vnitřní organizaci prostoru se však příliš neliší od ostatních, takže se vcelku Most jeví obyvatelům jako konglomerát sídlišť. Okrsek 21 za svou relativně větší výraznost v obrazu města vděčí pouze výjimečné topografické situaci – izolované poloze za kopci („tyčící se hradba velebloků“). U obyvatel převládá pocit, že čtvrti jsou jen mechanicky ohraničeny komunikacemi, nemají žádnou vazbu mezi sebou a dohromady netvoří organismus města. Okrsky nejsou oblastmi v pravém slova smyslu jako specifická tematická jednotka, rozeznatelná zevnitř i zvenku, jako referenční bod, důležitý pro orientaci.

Možnosti a způsob orientace v novém Mostě odpovídají plně struktuře jeho obrazu. Orientační páteří je hlavní třída s rychlodráhou – nejsilnější, ale současně rozštěpující prvek. Orientační systém, který si vytvářejí mosteckí obyvatelé, se však jen zdánlivě opírá o síť cest. Cesty nemají organizační sílu konstituovat prostorové pole, v němž by jednotlivé hmoty ztratily svou dominanci ve prospěch vyššího celku. Jdou „mimo“, vyčleňují řadu separovaných, radiálně orientovaných clusterů soustředěných k izolovaným bodům. Hlavními vztaznými body při orientaci jsou proto nakonec jednotlivé budovy. Tvoří náhradní referenční systém, když chybějí jejich vazby do vyšších celků, ulic a náměstí. Jsou to obchodní střediska, obchodní domy, budovy institucí a nakonec „bloky“, nejfrekventovanější označení v rozhovorech, k němuž vždy vyústí téma orientace. Pojem bloku je tak charakteristický, že ovládá obraz celého města. Orientační systém podle očíslovaných bloků je jediným způsobem, jak obyvatelé bez nedorozumění mohou komunikovat o pohybu ve městě a identifikovat svou polohu. Naprosto abstraktní způsob orientace potvrzují rozhovory i kresby. Typický je popis důvěrně známého okolí bydliště prostřednictvím číselných označení při naprostém nedostatku smyslově konkrétnějších představ. („Bydlím v bloku 521. Když jsem se přistěhoval do Mostu, říkali, že budu bydlet v Růžové ulici, číslo

392, až jsem viděl, že to nikoho nezajímá, a že když řeknu, že bydlím v bloku 521, každý se orientuje, takže bydlím v bloku 521 . . .“ („Bydlím v bloku 18, začíná to od bloku 16, pak je 17, 18, 19, 20 na levé straně a pak desetipodlažáky, tady jsou bloky 95, 96, 97, 98, 99, 100, stovkou to končí, ta je naproti 16. Podle bloku se tu dá orientovat, nebo u desetipodlažáků se doptáte i podle čísel, jinak se většinou musíte ptát na blok.“) Podobně v kresbách je většina respondentů schopna dokonce kompletně očíslovat celý okrsek.

S abstraktním orientačním systémem souvisí i otázka pojmenování. I v názvech může město stvrdit svou existenci, když mu chybí jakékoli hmotné důkazy jeho historického trvání, posiluje a uchovává urbánní povědomí obyvatel sídla. V novém Mostě chybějí názvy celých čtvrtí, jsou známa čísla rájůnů, i když většinou nepřesně a pouze okrsek 21 vešel ve všeobecnou známost. Svou pozitivní roli pak sehrály přezdívky: zdůvěrňují, činí věci součástí osobní zkušenosti a jsou jakýmsi můstkem k identifikaci s elementy prostředí, které je jinak tak těžko představitelné. Navázání bezprostředního citového vztahu je jednou z podmínek kvalitního obrazu a tím i dobré orientace. Přezdívky jako výraz citění obyvatelstva, jejich humoru a sarkasmu, pokrývají téměř celý nový Most; („U mrzáka“, „Tři sejry“, „Hokejky“, „Kravíny“, „Plechové náměstí“, „U kolotoče“, „Taškent“).

Vědomý vztah k hlavní topografické dominantě, Hněvinu, byl ve starém městě jasně vyjádřen. Ovládal jako pregnantní figura město i krajinu a byl vždy krystalizačním bodem dějin města a jedním z klíčových mýto-tvorných prvků, na nichž stála kontinuita Mostu. Nové město mu mělo dát ve svém obrazu podobný význam,

Obr. 4. „Tokio“, mimoúrovňová křižovatka a pohled na výraznou bariéru koridoru. (Foto J. Boubín).

Obr. 5. Měřítkové srovnání historického a nového centra. Historické jádro starého Mostu se všemi náměstími se vejde na plochu centra nového Mostu.

Obr. 6. Obchodní středisko „Rozkvět“ na hlavní třídě. (Foto J. Boubín).

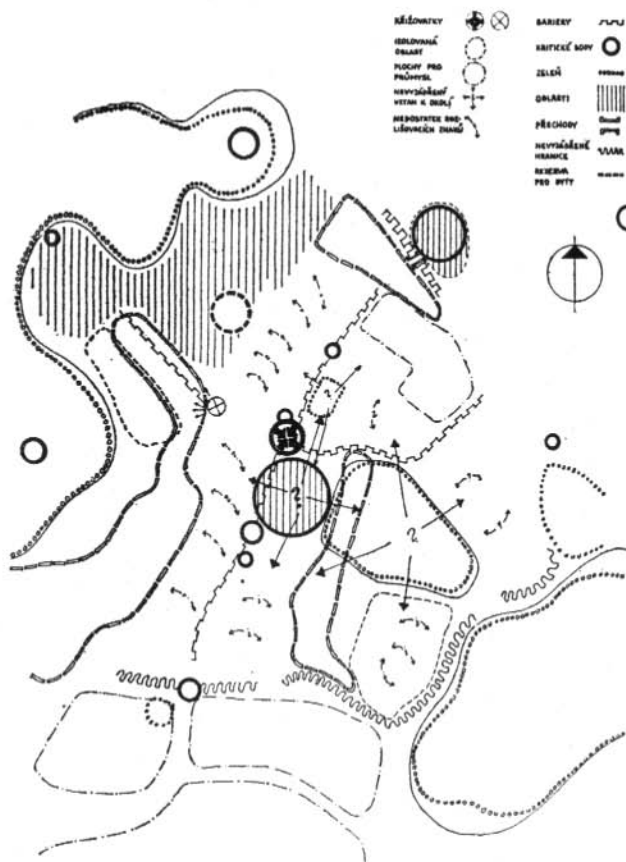

protože vedle Zahražan a přesunutého kostela je jedním z mála elementů, v nichž se protínají obrazy starého a nového Mostu. V novém městě však ztratil funkci hlavního vztažného bodu a je součástí mnoha slabších dominant, které tříští orientační systém a podlamují jeho někdejší lapidárnost. Dominují pouze výškou, neoznačují silné uzly, jsou naprosto rovnoměrně rozptýlené a nemají patřičnou funkci a významovou závažnost, takže nevyvolávají dostatečně silný obraz.

Náměty, návrhy, doporučení

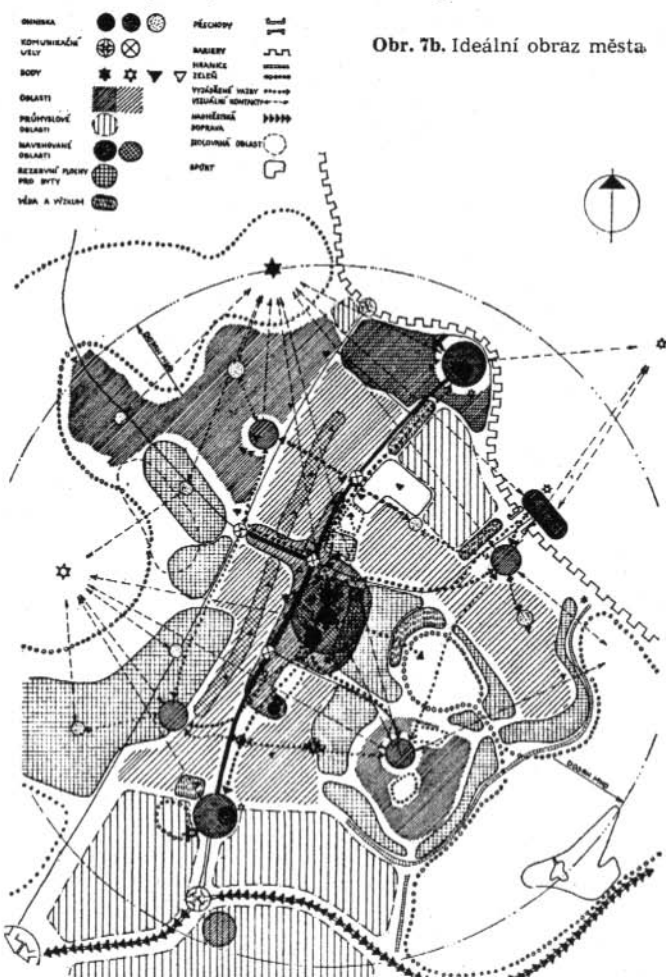
Výsledky šetření vyústily do dvou dokumentů – obrazu **kritických** míst, který shrnuje rozpory zjištěné

Obr. 7a. Obraz kritických míst.

v obrazu města a vymezuje jeho citlivé body, a ideálního obrazu se snahou o odstranění rozporů, rozvinutí kvality těch elementů, které jeví známky větší stability a vytvoření členité struktury umožňující dobrou orientaci a identifikaci s prostředím. Na podkladě těchto obrazů a analýzy stávajícího obrazu Mostu lze shrnout poznatky do několika doporučení a námětů, směřujících k cílevědomé práci na budoucím obrazu města.

1. *Cesty*: Základní smysl cest – vést a spojovat – se musí stát jednou z cílových hodnot obrazu těchto elementů. Cestou k tomu je odstranění bariérového efektu hlavních komunikací. Diferencovaný dopravní systém města by neměl segregovat, ale umožňovat překrytí tří komunikačních systémů s možností polovazeb. Další:

úkolem propojení oblastí a lokálních center okružním systémem a vyjádření jejich vztahu k celoměstskému centru.

2. *Oblasti*: Cílovou hodnotou je odstranění autonomie a izolovanosti okrsků důsledným propojením. Při nedostatku rozlišovacích znaků uvnitř oblasti je třeba posílit jejich charakter, upřesnit jejich program ve vztahu k městu, sledovat jejich diferencovanost a porušit jejich sterilitu jako pouze obytných oblastí. Smyslem je povýšit v této poloze na základní jednotku města oblast, nikoli mechanicky pojatý okrsek. Jako vážný problém se ukazuje nutná revize extenzivního rozvoje města a využití vnitřních rezervních ploch města včetně centra.

3. *Centra*: Město potřebuje centra v pravém slova smyslu, nikoliv jen funkčně vymezené body. Jejich prostorová uzavřenost při současném jejich pojetí jako otevřených systémů dává předpoklad ke zvýšení a podpoření přirozené gravitace do těchto míst. To, co činí centrum centrem, není nahromadění funkčních složek města na jedno místo, kde jsou zhmotněny v jednotlivých individuálně pojatých architekturách, ale jejich vzájemné vazby, překrývání jejich struktur a systémů, vytváření polovazeb, tzn. přímých kontaktů mezi jednotlivými složkami.

4. *Hranice*: Hranice města úzce souvisí s hustotou, a tedy výrazností obrazu. V místech, kde morfologické kvality terénu nevymezují jasně prostor nového sídla, je nutné vyjádřit prostorovou ukončenost města architektonickými prostředky. Obchvatové komunikace, které vymezují extenzivní rozvoj osídlení jako lineární a technický prostředek, tuto úlohu samy nemohou splnit.

5. *Zeleň*: Smyslem práce s přírodními prvky by mělo být vytvoření koncentrované zeleně uvnitř města, nikoliv rozptýlených ploch bez kontrastu či zahušťování. Krátkodobou rekreaci by bylo lépe přesunout do tradičních oblastí Hněvina, Širokého vrchu a Ressleru, které jsou kvalitní a stabilizovanou součástí obrazu města a jako přirozené rekreační zóny v minulosti fungovaly.

6. *Průmysl*: Průmyslová výroba, která se při novém způsobu organizace výroby dostává mimo město, byla

nerozlučnou součástí jeho obrazu. Revize mechanicky pojatého zónování a znovunapojení specifických druhů výroby a služeb na prostředí města, by pomohly opět zhodnotit vžitou kolektivní představu a město funkčně oživit.

7. *Hustota*: Most nelze dále pokládat za založení sídlištního typu. Je kompenzací stabilního, 700 let starého sídla, a proto kritéria, která se kladou na současnou bytovou výstavbu, tu naprosto nedostačují. Specifičnost případu vyžaduje výjimky z běžných norem. Hustota prostředí a jeho hierarchizace je jedním ze základních problémů ve vztahu člověka a hmotného prostředí. Je nutná větší diferencovanost prvků, kontrast soustředěné zástavby a volných ploch, diferenciace veřejných, poloveřejných, polosoukromých a soukromých prostorů, které vytvářejí bohatou škálu vazeb a polovazeb mezi bytem a prostorem města. Takové přechodné články podmiňují identifikaci s prostředím a podporují sociální komunikaci. Zvětšení plochy bytu o poloveřejné prostorové prvky dává možnost identifikace s většími celky a současně pocit většího zahuštění, které je také dáno poměrem soukromých a veřejných prostorů.

Výzkum obrazu města upozorňuje na nezbytnost k formulování ucelenější koncepce, která by Mostu měla vtisknout charakteristickou podobu, vybavit ho postupně uspokojivým obrazem a jeho obyvatelům tak nabídnout jistotu pohybu, orientace a pocit, že jejich město založilo znovu solidně svou prostorovou i časovou dimenzi.

Literatura

1. K. Lynch, *Das Bild der Stadt*, Berlin 1965.
2. Ch. Norberg-Schulz, *Existence, Space and Architecture*. London 1971.
3. M. Trieb, *Stadtgestaltung, Theorie und Praxis*. Düsseldorf 1974.

Образ города Мост

В статье предложены результаты исследования образа города Мост. В статье использованы теоретические знания Х. Норберга-Шульца, М. Триба и методы выработаны К. Линке, которые автор применяет в специфическом контексте северочешского горного го-

рода. В старом историческом центре уже добыча угля отступает, потому был построен вблизи от старого города новый город.

Исследование основано на реконструкции образа старого города, который до сих пор существует в сознании его обитателей, и на сравнении с новым образом возникающего города жилого типа. Результаты исследований показывают на идентичность образа исторической части города, которая была основана не только на богатой истории и краевой обстановке, но прежде всего на яркой пространственной структуре. Основной частью, которой является система трех узлов, кластер трех площадей, который жители города способны очень хорошо выразить.

Новый-Мост — напротив того, дает образ в котором выразительный узел-место до сих пор совсем отсутствующий, и центр, если он будет построен в донынешних намерениях, таким не может существовать. Основой образа нового места поселения являются коммуникации барьерного характера.

Тоже настоящие области не представлены и общая структура рассчитана как стройка отдельных вещественных элементов без связей. Потому ориентировка является абстрактной, прежде всего радиальной опирающейся на цифровое обозначение отдельных жилых домов. Хотя идентичность образа является очень слабой, можно определить его чуткие места, на которые должна опираться будущая застройка.

Среди них ключевую позицию занимают элементы сохраненные из старого города, и которые служат соединяющим элементом между обоими образами.

Image of the City of Most

The paper presents research results of the image of Most city. The Author employs theoretical knowledge of Ch. Norberg-Schulz, M. Trieb and method worked out by K. Lynch and he applies them in the specific context of the Northbohemian mining city. The ancient historical seat recently experiences a decline for the sake of mining and a new city was found for the inhabitants in the closest vicinity, linked to the older dwelling district from the fifties. The research is based on the reconstruction of the old town image still living in the inhabitants' consciousness and its confrontation with a new image of arising city built as residential type.

The results point out that the reconstructed image of the historical city was of extraordinary identity which was based not only on rich history and landscape situation but firstly on clear inner spatial structure. Its determining component presents the system of three knots, cluster of three squares with explicitly conveyed bond which can be expressed by the inhabitants very precisely.

The new city of Most affords a picture in which the clean-cut knot — place is entirely missing and a new centre cannot assume this function if it is built in hitherto intentions. The basis for

the new settlement image represents communications which are of barrier character. Neither zones in the right sense of word are represented here and the complex structure is reflected as additional composition of single material elements without expressed bonds. Thus the orientation is entirely abstract, mostly radial and it is based on numerical expression of single dwelling blocks of houses. In spite of a very slight image identity, the sensitive areas of the image can be determined, on which further construction has to be laid. Those elements assume the key position among them which remained preserved from the ancient city and which serve as joining bridge between both images.

Das Bild der Stadt Most

Die Arbeit legt die Forschungsergebnisse des Bildes der Stadt Most vor. Sie nützt die theoretischen Kenntnisse von Ch. Norberg-Schulz, M. Trieb und die von K. Lynch ausgearbeitete Methode aus und appliziert sie im spezifischen Kontext der nordtschechischen Bergmannsstadt. Die alte historische Siedlung tritt heutzutage dem Bergbau zurück und eine neue Stadt wurde für die Bewohner in unmittelbarer Nähe, in der Anknüpfung auf das ältere Wohnungsgebiet fünfziger Jahre gegründet. Die Forschung beruht auf der Rekonstruktion des Bildes von der alten Stadt, die in dem Einwohnerbewusstsein bisher lebt, und auf ihrer Konfrontation mit neuem Bild der entstehenden Stadt vom Siedlungstyp.

Die Ergebnisse zeigen, dass das rekonstruierte Bild der historischen Stadt hatte die aussergewöhnliche Identität, die nicht nur auf reicher Geschichte und Landschaftssituation sondern auch auf klarer innerer Raumstruktur beruhte. Ihren bestimmenden Bestandteil stellt das System von drei Knoten, der Verband von drei Plätzen mit deutlich ausgedrückter Bindung, welche die Einwohner sehr deutlich auszudrücken fähig sind.

Das neue Most bietet dagegen das Bild, wo der ausdrucksvolle Knoten — der Platz bisher völlig fehlt und das neue Zentrum, falls es in gegenwärtigen Intentionen gebaut wird, kann es nicht werden. Die Grundlage des Bildes der neuen Siedlung bilden die Kommunikationen, welche aber den Charakter von Barrieren haben. Noch die Zonen im rechten Sinne des Wortes sind hier nicht vertreten und die ganze Struktur ist als die Additionskomposition von einzelnen materiellen Elementen ohne ausgedrückte Bindungen reflektiert. Die Orientation ist deshalb völlig abstrakt, überwiegend radial und sie stützt sich auf die Zahlenbezeichnung der einzelnen Häuserblöcke.

Trotz sehr schwacher Identität des Bildes können die empfindliche Orte des Bildes, über die sich der weitere Aufbau stützen muss, bestimmt werden. Unter ihnen nehmen die Elemente die Schlüsselposition ein, die aus der alten Stadt bewahrt blieben und die als die verbindende Brücke zwischen diesen zwei Bildern dienen.